

Мукалиева, Б.Х.

*педагогикалық ғылымдар магистрі,
мектепке дейінгі және бастауыш білім беру
кафедрасының аға оқытушысы,
Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан*

ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ӨНЕР

Түйін

Екінші дүниежүзілік соғыстың плакаттары жеңіске жеткен финалдық шайқастарға арналған. Олар совет адамдарының ерліктерін адамзатты фашистік құлдықтан құтқарған үлкен құрбандықтар үшін дәріптейді. Соғыс жылдарында кеңестік плакат суретшілері өздерінің патриоттық парызын орындады, күрес пен жеңістер шежіресін құрды.

Кілт сөздер: *екінші дүниежүзілік соғыс, батырлық, майдан, өнер тарихы, суретшілер, жанқиярлық және қаһармандық күресін бейнелеу.*

1 Кіріспе

Соғыс – адам өміріндегі ең бір дүр сілкіндірерлік, жан түршігерлік оқиға. Кеңес Одағымен жасаған келісімді фашистік Германия 1941 жылы 22 маусымда бұзып, соғыс жарияламастан КСРО аумағына аяқ астынан басып кірді, таңертең фашистік Германия Кеңес Одағына опасыздықпен шабуыл жасады.

Фашистік армия Кеңес Одағының батыл қарсылығына қарамастан алға ұмтылды. Біздің Отанымызға өлім қаупі төніп тұрды. Кез-келген кеңес азаматы, ол қандай алдыңғы лауазымға тұрса да, домна пешінде, жауынгерлік ұшақтың немесе трактордың рулында бола тұрып, Отанға шексіз берілгендік пен адал қызмет етуді қажет етті.

Ұлы Отан соғысы тарихының беттерін парақтасақ, жеңіс сағатын соқтыруға Қазақстанның қосқан үлесі телегей-теңіз екенін білеміз. Кеңес адамдарының патриоттық сезімі, әрине, бұл жоспарға қарсы тұра білді. Қазақстан халқы Отан қорғаушылар қатарына өз еркімен жаппай жазыла бастады. Мысалы, Алматы медицина институтының студенті Мәншүк Мәметова: «Отбасымыздан майданға жіберетін ешкім жоқ, ағам да, апам да жоқ, сондықтан өзімді жіберуді өтінемін», – деп әскери комитетке өтініш берді.

Қазақстаннан соғыс майдандарында 100-ге жуық ақындар мен жазушылар шайқасқан. Республика бойынша 2 миллионнан астам адам әскери даярлықтан өтті. Бұл соғыс қайғы-қасірет әкелмеген бірде-бір отбасы болмады. Бірінің әкесі, бірінің ағасы қаза тапты. Қаншама боздақтар қыршын кетті.

Бұл ел үшін ең ауыр сынақ Екінші дүниежүзілік соғыс болды. Екінші дүниежүзілік соғыс басталған кезде, әлемдегі өнер тарихы ерекше кезеңдерден өтті. Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуымен суретшілер күреске белсенді қатысты. Олардың кейбіреулері майданға кетті, ал басқалары – партизан отрядтары мен жасақтары үшін. Ұрыстардың арасында олар мультфильмдер, газеттер мен плакаттар шығарды. Суретшілер насихаттаушы болды, көрмелер ұйымдастырды, сондықтан өнер жауға қарсы қару болды. Соғыстың алғашқы күндерінен бастап суретшілер өз жұмыстарын соғыс ардагерлері мен партизандардың ерліктерін көрсетуге арнады, жасалған эскиздер тарихи және көркемдік құндылыққа ие.

Кез-келген жерде, майданда, тылда суретшілер Ұлы Отан соғысының көркемдік хроникасын құрды, ұрыстарды қызу түрде жазды. Жауынгерлік алаңдарда жасалған эскиздер, графикалық парақтар көбінесе монументалды ұрыс картиналарында өрнектелген.

Ұлы Отан соғысы кезінде суретшілер кеңес адамдарының әскери болмыстары мен күресін көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар дамытып, көркем мәдениетін жетілдіріп, халық арасында жауынгерлік рухты, жеңіске деген сенімді қолдап, оны ерлікке шабыттандырды.

Әскери кескіндеме, баталды кенептерді қоса алғанда, соғыстың бастапқы кезеңінде детальдардың тереңдігімен ерекшеленбеді.

Алайда, бұл маталар суретші берген сезімдердің тереңдігін, әсерлердің өміршендігін жаулап алады. Портреттік жанр ерекше дамыды. Батырлардың ерлік ерліктерімен рухтандырылған суретшілер батырлардың өшпес және мәнерлі тұлғаларын бейнелеуге тырысты. Ұлы Отан соғысы Кеңес Одағында өнерді дамытудың катализаторы болды. Өнер қайраткерлері, қарапайым азаматтар сияқты, елді қорғау ісіне тартылды. Бірақ шығармашылық адамдарда, жаумен шайқастан басқа да маңызды міндет болды: майданда соғысқан және тылда қалған адамдарды қолдау. Ұлы Отан соғысы жылдарында мынадай өнер түрлері ерекше дамыды: әдебиет, кескіндеме, графика және кино.

Сол жылдардың сурет өнерінің негізгі тақырыбы, әрине, әскери болды. Суретшілер өз жұмыстарында фашистік қауіп-қатерді, қатал күндерді, жауға жек көруді, кеңес халқының азабын, қаза тапқандардың қайғы-қасіретін көрсете білді.

Соғыс кезінде көптеген көрмелер болды, олардың арасында бүкілодақтық «Ұлы Отан соғысы» және «Батырлық майдан және тыл» болды. Сақинаға ілінген Ленинград қоршауында суретшілер «Жауынгерлік қарындаш» атты литографиялық басылымдар шығарды және барлық ленинградтықтармен бірге әлемге теңдесі жоқ ерлік пен қайсарлық танытты. Суретшілер үлкен тарихи оқиғалардың куәсі болды.

«Барлығы майдан үшін, бәрі жеңіс үшін!» Бұл сөздер кеңес халқының өмірі мен жұмысының ұраны болды. Партияның шақыруы бойынша бүкіл халық жауға қарсы тұруға көтерілді. Кеңес суретшілері де жұмылдыруды сезінді және өз өнерімен халыққа қызмет етуге, оған жаумен ажал құшуға көмектесуге шақырды. Әскери оқиғаларға бірінші болып жауап бергендер – плакат суретшілері. Соғыстың екінші күні Кукриниксийдің: «Жауды аяусыз жеңіп, жой!» деген плакаты пайда болды. Қысқартылған форматта таратылып, олар майданға жеткізілді, парақшалар түрінде ұшақтар оларды басып алынған қалалар мен ауылдарға таратып, біздің жеңіске деген сеніммен адамдарды шабыттандырды. Екінші дүниежүзілік соғыстың алғашқы постерлерінің ішінде суретші И. Тоидзенің «Отаным шақырады» атты плакатын атап өткен жөн.

Қатаң жүзі бар орта жастағы әйел оң қолында әскери анттың мәтінін алға созып, сол қолын шақырып көтереді. Оның беті еріндерімен ұмытылмайды, көздері көрерменге жағылады. Сәл шашты, шашы қылтиған, қасы мұрнына бұралған, желмен ұшқан қол орамал маза-сыздық тудырады және плакаттардың негізгі идеясын айқын анықтайды – Ана Отан өз ұлдарын Отанды қорғау алдындағы борышын орындауға шақырады. Соғыстың алғашқы айлары ауыр болды. Жау біздің армиямызды жинады, Беларуссияны, Украинаны, Балтық жағалауын басып алды, Ленинградты қоршау шеңберімен қоршап алды және Мәскеу шетіне жақындады. Оккупацияланған территорияда фашисттер кеңес адамдарын жойып, ауылдарды өртеп жіберді, жастарды күштеп Германияның пенитенциалық режиміне алып кетті.

Көрерменге суретші Д. Шмариновтың «Кек алу» постерінен қарап отыр. Түтіннің тұтануы аясында ол қайғы-қасіретсіз қимылсыз және қорқынышты болып тұр. Төменгі қолдарында аяусыз өлтірілген қыздың денесі орналасқан. Ананың көз жасына толы көздерінде қасірет қана емес, сонымен қатар талап – кек ал!

2 Материалдар мен әдістер

Соғыс жылдарында кеңінен таралған суретші В. Корецкийдің «Қызыл Армияның жауынгері, құтқар!» атты постері болды.

Алдыңғы жолдардағы, үйлердің қабырғаларындағы, ашық хаттардағы фанералық қалқандарда бірнеше рет қайталанған бұл постер жауынгерлердің жүрегінде жауды жеңуге, әйелдер мен балаларды азап пен қайғы-қасіреттен құтқаруға деген ыстық ықыласын оятып, нышан мен антқа айналды.

... Әйел бір жігітті құшағында ұстап тұрады. Шаштар ақ орамалдың астынан түсіп кетті, қастарды жеккөрушілік пен ауырсыну сезімі тудырды, еріндердің бұрыштары ауырлатылды. Бала қорқып анасына жабысып қалды. Ортанға сол жақта, ананың жүрегінде нацистік сарбаздың қаруы жіберілді. Ешқандай қосымша егжей-тегжей емес. Тіпті баланың камерасы

да шарфтың астында жасырылған. Ана мен баланың суреттері қараңғылықтан жарылыстың дұрыс емес тербелісінде қалқып тұрғандай күйінде бейнеленген.

3, 4 Нәтижелер мен талқылау

Қанмен боялған қатыгез фашистік мылтық пен ұлын денесімен жабуға дайын жас ана ұмытылмас әсер қалдырды. Суретші Корецкий бейтаныс майдангерлерден жүздеген үгіт хаттарын қабылдағаны бекер емес, сол жерде солдаттар жауды Совет топырағынан қуып шығарып, өз халқын фашистік тұтқыннан босатуға ант берді. Бұл жұмыста Короцкий кескінге шынайы түпнұсқалық сипат беру үшін фотографияның мүмкіндіктерін шебер қолданды. Ол көптеген фото монтаждарға тән натурализмнен, артық бөлшектерден аулақ бола алды. Лаконизм, экспрессивті құралдарды таңдаудағы қатандық, қара және қызыл түс схемасы, эмоционалды әсердің зор күші бұл плакатты соғыс уақытының афишаларында теңдесі жоқ кеңестік бейнелеу өнерінің маңызды туындысына айналдырды.

Соғыстың бірінші жылындағы сәтсіздіктер мен жеңілістерден кейін біздің ел де жеңістердің қуанышын мойындады.

Кеңес әскери постерінің тақырыбы өзгерді. Жеңіс туралы алдын-ала ескертуге байланысты одан да жарқын және қуанышты көңіл-күйлер пайда болды, жиі Кеңес Одағы жерлерін жаудан азат етуге ғана емес, сонымен қатар Еуропа халықтарына бостандық алуға шақыру болды. Соғысқа қатысқандар суретші В. Ивановтың «Біз өзіміздің Днепріміздің суын ішеміз» атты плакатын жақсы еске алады. Днепр туған жері арқылы кең және еркін ағып жатыр. Қараңғы және тыныш су бетінде шағылысқан таңертеңгілік аспан түтінді алаудың жарқылымен жалындайды. Қашықтан сіз тек сапперлер тартқан өткелді көре аласыз. Сонымен қатар, оң жағалауға цистерналар мен машиналардың шексіз ағымы келе жатыр. Алдыңғы қатарда кеңестік жауынгердің үлкен фигурасы тұр. Ол каскамен Днепрдің салқын суын, бұталардың иісі мен өзеннің тұщысын сезінді, абайлап аузына апарып, әр ішкеннен ләззат алды. Осы постерде айтылатын шынайы толқулар мен лирика, Отанға деген махаббат оны халықтың сүйікті ісіне айналдырды.

Еліміздің суретшілері жауға қарсы күресу үшін идеологиялық қарудың көмегімен ғана емес. Олардың көпшілігі Кеңес Армиясының жауынгерлері болды. Олар фашистерге қарсы күреске армияның, партизан отрядтарының және халықтық милицияның құрамына кірді. Бірақ майданда олар суретші болуды тоқтатпады.

Әскери операциялардан бос уақытында олар альбомдармен айналыспай, еркін суреттер, эскиздер, болашақ суреттердің композицияларымен айналысты. Жауынгер батырлардың портреттері, сатиралық суреттер, майдандық эскиздер, газеттерде және соғыс парақтарында пайда болған кеңес жауынгерлерінің жауынгерлік рухын нығайтуға көмектесті. Соғыс жылдарында көптеген жаңа талантты суретшілер өсті, шығармашылық жұмыстарға белсенді қатысты.

1942 жылдың ең ауыр күндерінде, жау елордаға жақындағанда, Мәскеу мен Ленинградта сурет көрмелері ашылды.

Патриотизм идеялары осы кезеңдегі өнердің мазмұнын анықтады. Соғыс жылдарындағы суретшілердің суреттерінде батырлықтың патриоттары, кеңестік жеңіске жеткен адамның даңқы суреттелген.

Суретші В.В. Герасимов «Партизанның анасы» картинасында (1943) кеңес адамдарының қайсарлығы мен батылдығы туралы, кеңестік әйел-ананың ерлігі мен батылдығы туралы айтты.

Фашистердің аяусыз зұлымдықтары мен олардың совет адамдарына жасаған қиянаты туралы суретші А.А. Пластов «Фашист өтті» фильмінде (1942), қарапайым кеңес адамдары, қарапайым еңбекқорлар, өз міндеттерін адал және адал атқаратындығы туралы жас суретші Б.М. Неменский «Ана» картинасында (1945) айтқан. Ол Кеңес Армиясының әр жауынгері өзінің баласы болатын ана бейнесін жасады.

Ф.С. Богородскийдің «Құлаған батырлар даңқы» картинасында ананың әйел-анасының бейнесі аналық-Отанның символикалық үніне көтеріледі. Соғыс жаулап алған және жойғысы келген барлық нәрсенің құндылығын жаңа, тереңірек және байсалды түрде жасады.

Халықтың жанқиярлық және қаһармандық күресін бейнелеу үшін өнерге сезімдер, құштарлық сезімдерін, эмоционалдылықты арттыру, адамның ішкі өміріне ену, құбылыстардың мағынасын ашу үшін ерекше тереңдік пен күш қажет болды. Бұл тек жеке фактілер мен оқиғаларды суреттеп қана қоймай, сонымен бірге кеңес адамдарының жоғары патриоттық көтерілісіне сәйкес келетін керемет сезімдер мен сезімдерді бейнелейтін суреттер жасау керек болды.

Қазақ бейнелеу өнерінің қалыптасуы мен дамуы А. Қастеевтің (1904-1973) есімімен байланысты. Оның жұмысы 20-жылдардың соңында басталады, ол көптеген «акварельдер» жазды, «Ескі және жаңа өмір» сериясымен біріктірілді. Соғысқа дейінгі кезеңде қазақстандық суретшілер А. Исмаилов, Х. Қожықовтар, Б. Сәрсенбаев, Ұ. Таңсықбаев танымал болды. Соғыс жылдары Қазақстанда ұлттық бейнелеу өнерінің дамуына үлкен үлес қосқан Украина, Беларусь, Ленинград және Мәскеудің суретшілері жұмыс істеді.

Белгілі ағылшын тарихшысы Александр Верт өзінің «Ресей 1941-1945 жылдардағы соғыста» деген кітабында: «Қызыл Армияның табанды солдаттарының бірі қазақтар болды, тұтас алғанда қазақтар бүкіл соғыс бойында өздерін жақсы жағынан таныта білді. Тіпті Сталинградтың өзінде ең өжет солдаттар қатарында қазақтар тұрды», – дегенді айтады.

Ұлы Отан соғысының шежіресіне Мәншүк Мәметова, Әлия Молдағұлова, Мәлік Ғабдуллин, Рақымжан Қошқарбаев, Бауыржан Момышұлы, Талғат Бигелдинов секілді көптеген жерлестеріміздің аттары алтын әріптермен жазылды.

5 Қорытынды

Қорытындылай келе Ұлы Отан соғысы жылдарында Кеңес суретшілері, барлық адамдар сияқты, ерекше патриоттық сезімді, Отанымыздың ұлттық өткеніне, оның ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлеріне қызығушылық танытты.

Жеңіс бізге де өте ауыр тиді. 1700-ден астам қала қирап, 70 мың ауыл өртенді. Ел өзінің ұлттық байлығының үштен бірін жоғалтты. Соғыс жылдары 27 миллион Кеңес азаматтары қайтыс болды. Тарихи іс-әрекеттері Кеңес халқын жауға қарсы күресуге жігерлендірген ұлы бабаларымыздың бейнелерін өнерге ендірудің асыл міндетін көптеген өнер шеберлері алды.

Суретшілер әрдайым адамдардың рухын, сондай плакаттармен, суреттермен көтерді. Олардың үлесі баға жетпес. Кенепте немесе тіпті қағаздың бір бөлігін бере отырып, олар көріп, сезінеді, бізге өмір сүрген және не болып кеткен уақыттың рухын бере алады. Әр соғыс із-түссіз өтпейді.

Суретшілер плакаттармен, суреттермен әрдайым адамдардың рухтарын көтерді. Олардың үлесі баға жетпес болды. Олар кенепке немесе тіпті қағазға өздері көрген және сезінген нәрселерді, олар өмір сүрген уақыт пен рухтың қандай болғанын бізге жеткізе алды.

От кешіп, қан жұтқан сол бір жылдар барған сайын бізден алыстауда. Майдан мен тылдың аты аңызға айналған ерлері барған сайын азая түсуде. Бірақ олар жасаған Ұлы ерлік ешқашан ұмытылмақ емес.

Келешек үшін, дүниежүзілік жаңа жойқын соғысқа жол бермеу үшін бұны ұмытуға болмайды. Өткен азапты жолдың ауыр сабақтарын халық ешқашан да ұмытпайды. Оның ауыр сабақтары біздің санамызға ұялап, қазіргі ұрпақтарды ерлікке, қырағылыққа баулып, жарқын болашағымызды қорғауға әрдайым дайын тұруға шақырады.

Ұлы Отан соғысы Кеңес Одағы тұсындағы талай ақын-жыршылар, суретшілер шығармашылығына арқау болды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Айдарова З., Дирксен Л. Бейнелеу өнері. – Астана, 2010.
- 2 Мұқашев М., Сейтімов А., Хамзин Н. Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі. – «Фолиант» баспасы, 2008.
- 3 Артықбаев Ж.О. Қазақстан тарихы. Оқулық хрестоматия. – Астана: Фолиант, 2003.
- 4 Омарбеков Т. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. – Алматы, 2001.
- 5 Исторический опыт защиты Отечества. Военная история Казахстана. – Алматы, 1999.

6 Қозыбаев М.Қ. Жауға шаптым, ту байлап. – Алматы, 1994.

7 Казахстан в период Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг.: Сб. докум. и материалов. – Алма-Ата, 1975.

Материал редакцияға түсті: 25.02.2020

МУКАЛИЕВА Б.Х.,

ИСКУССТВО В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Плакаты Второй мировой войны посвящены победным финальным сражениям. Они восхваляют подвиги советских людей за великую жертву, которая спасла человечество от фашистского рабства. Во время войны советские художники выполняли свой патриотический долг, создавая хронику борьбы и побед.

Ключевые слова: Вторая мировая война, война, фронт, история искусства, художники, изображение самопожертвования и героизма.

MUKALIEVA B.H

ART DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

The posters of World War II are dedicated to the victorious final battles. They praise the exploits of the Soviet people for the great sacrifice that saved mankind from fascist slavery. During the war, Soviet artists fulfilled their patriotic duty, creating a chronicle of struggle and victories.

Key words: World War II, war, front, art history, artists, image of self-sacrifice and heroism.

Оспанұлы, С.

*филология ғылымдарының кандидаты, ақын,
Қостанай мемлекеттік педагогикалық
университетінің профессоры*

Мырзағалиева, К.М.

*филология ғылымдарының кандидаты,
филология департаментінің
қауымдастырылған профессоры,
Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан*

ЫБЫРАЙ, АБАЙ, АХМЕТ ЖӘНЕ АТА ЗАҢ

Түйін

Мақалада қазақтың үш алып тұлғалары Ыбырай, Абай, Ахметтердің Ата заңымызды да, орыс заңын да жақсы білгені, үшеуінің заң жөнінде жазған шығармалардағы ой-пікірлердің бір-бірімен қабысып, үндесіп жатқандығы жайында әңгіме қозғалып, оның негізгі сыры ашылады.

Кілт сөздер: Заң, Ата заң, әділ, әділдік, Уақытша Ереже, уез, би, билік, билеу, әдет-ғұрып, салт-дәстүр.

1 Кіріспе

Ыбырай да, Абай да, Ахмет те халық қамын жеп, ел болып еңсе көтеруін ойлаған. Заңды білмеген адамның еліне қамқорлық жасауы қиын екенін ұғынған. Үшеуінің сөздері мен істерінде ұқсастық көп болуының себебі де осы халық қамын ойлаудан туындап отырғанын аңғарамыз.

Қазақтың осы үш алыбының дүниетанымы, наным-сенімі мен ұлы мақсат бірлігінен туындаған бір-біріне ұқсас пікірлері өте көп. Солардың бірі – заңға, Ата заңдарымызға («Қасымханның қасқа жолы» (16 ғ.), «Есімханның ескі жолы» (17 ғ.), «Жеті жарғы» (18 ғ.), «Қара мола Ережесіне» (1885)) деген көзқарастары.